

УДК 340.15:344.13/14(477)

В. А. Шершенькова, канд. юрид. наук, доцент
 Національний університет «Одеська юридична академія»
 Кафедра історії держави і права
 Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

У даній статті досліджено один із етапів розвитку законодавства про військові злочини в радянській Україні. Визначено передумови та зміни, які були внесені до законодавства про військові злочини. Проаналізовано практику застосування законодавства про військові злочини у перші повоєнні роки.

Ключові слова: злочин, військовий злочин, кримінальне право, повоєнні роки, радянська Україна.

Постановка проблеми. Збройний конфлікт на Сході України та окупація Криму довели, що Україна не може існувати без сильної боєздатної армії. Реалізацію завдань воєнної організації Української держави гарантує режим законності у військовій сфері, складовою якого є юридична відповідальність за військові злочини. Відтак, вбачаємо за доцільне звернутися до історичного досвіду протидії злочинності у військовій сфері, набутого в часи коли Україна входила в склад СРСР і практично весь цей період своєї історії брала участь у воєнних діях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даного питання досліджувалися у працях науковців, серед яких: З. А. Вишинська, О.А. Герцензон, В. Д. Меньшагін, О.С. Міхлін, В. М. Чхиквадзе та інші.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є визначення передумов розвитку законодавства про військові злочини в радянській Україні у перші повоєнні роки та вивчення практики його застосування на основі архівних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Після перемоги над фашистською Німеччиною перед СРСР виникли важливі і досить складні на той час завдання. Необхідно було у короткі строки відновити виробництво і досягти довоєнного рівня його розвитку. Війна та післявоєнна розруха спровокували зростання злочинності, яка, своєю чергою, гальмувала відбудову держави.

На відродження економіки радянської України негативно впливала й міжнародна обстановка. З середини 40-х рр. розпочалася «холодна війна» між СРСР, з одного боку, і США та Західною Європою, – з іншого, що тривала до початку 90-х рр. XX ст. Ця війна породжувала ворожнечу між країнами і загрожувала розв'язанням нової Світової війни.

Характерною рисою післявоєнного періоду в СРСР стала організована Й. Сталіним у 1946 р. «ідеологічна чистка», спрямована на консервацію тоталітарного режиму та збереження особистої влади «вождя народів». Керівництво цією кампанією було доручено секретарю ЦК ВКП (б) О. Жданову, в УРСР її очолив Л. Каганович. Ідеями «ждановщини» були переслідування представників інтелігенції та військовослужбовців за обвинуваченнями в українському націоналізмі, запереченні радянсько-комуністичної ідеології, шпигунстві, співпраці з фашистськими окупантами.

У січні – лютому 1946 року на засіданнях Політбюро ЦК ВКП (б) СРСР обговорювалися питання подальшого розвитку та будівництва армії і флоту [9, с. 334]. З 1946 по 1950 рр. було вжито значну кількість заходів забезпечення підвищення обороноздатності країни та забезпечення радянських військ новою військовою технікою.

Водночас у Збройних Силах СРСР розпочалось радикальне скорочення. Це було пов'язано зі скрутним економічним становищем держави і з гострою нестачею робітників на заводах і в сільському господарстві. Але радянський уряд планував покращити у

майбутньому боєздатність армії і збільшити кількість Радянських Збройних Сил [9, с. 341-343].

Варто зазначити, що у післявоєнний час до кримінальної відповідальності було притягнуто значну кількість пособників фашистського режиму за вчинені ними військові злочини. У цей період відбувся так званий «Київський процес» [2, с. 192-201], вироком якого було засуджено до смертної кари через повішання п'ятнадцять воєнних злочинців фашистської Німеччини. У протоколах судових засідань було зафіксовано свідчення усіх учасників кримінального процесу. «З перших вуст» стало відомо усьому світові, яких страждань зазнали військовополонені та мирне населення від злочинних дій німецько-фашистських окупантів.

За вироком Воєнного трибуналу Київського Воєнного округу з 17 по 28 січня 1946 р. дванадцять чоловік із числа підсудних у цій справі були страчені на Хрещатику, а троє – направлені до місць позбавлення волі (каторжні роботи на 15 і 20 років). Засуджені не мали права на оскарження вироку.

У червні 1946 р. Пленумом Верховного Суду СРСР було прийнято Постанову «Про порядок подальшого відбування покарання демобілізованих осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні» [5, с. 262], за якою дисциплінарний батальйон представляв особливу військову частину, в якій у встановленому випадку можуть знаходитися лише військовослужбовці рядового і сержантського складу. Невідбутий строк покарання в дисциплінарному батальйоні щодо демобілізованої особи повинен був замінятися виправно-трудовими роботами за місцем роботи на той же термін, який не повинен перевищувати одного року відповідно до ст. 30 КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік.

Відповідно до ст. 1 Положення про дисциплінарний батальйон Червоної армії, затвердженого Радою Народних Комісарів СРСР від 13 липня 1940 р., до дисциплінарних батальйонів, окрім засуджених за самовільну відлучку (п. «б» ст. 193-7 КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік), могли направлятися, за вироком суду, військовослужбовці рядового і сержантського (старшинського) складу Червоної армії, Військово-Морського Флоту і військ НКВС, строкової служби і призвані з запасу, засуджені до позбавлення волі на строк від 6 місяців до 2 років за військові і інші злочини, окрім контрреволюційних [6, с. 261]. Але в судовій практиці воєнної доби почастишали випадки, коли виникало питання про застосування кримінальних законів, які передбачали підвищену відповідальність за вчинені злочини в воєнний час. Також активно продовжувались обговорення питання щодо застосування відстрочки виконання вироків згідно зі ст. 28 КК РСФРР та відповідними статтями КК інших союзних республік і Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 лютого 1942 р. «Про відстрочку виконання вироків щодо працівників залізничного і водного транспорту».

Врешті-решт, Пленум ВС СРСР постановив, що за військові злочини не повинні застосовуватися санкції, передбачені за їх скоєння у воєнний час, за винятком випадків вчинення злочинів у військових частинах, що знаходяться в бойовій обстановці [7, с. 259]. 8 червня 1947 року Постановою Ради Міністрів СРСР «Про встановлення переліку відомостей, які є державною таємницею, розголошення яких карається законом» [8], встановлювався характер інформації, що являла собою державну таємницю (передовсім військові та економічні дані, а також дані про переговори, відносини, угоди Союзу РСР з іноземними державами, офіційно не опубліковані, державні шифри і зміст зашифрованого тексту).

Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, які містять державну таємницю» [8] від 9 червня 1947 р. визначалося, що розголошення за кордоном відкриттів, винаходів та вдосконалень, які були державною таємницею, каралися ув'язненням у виправно-трудових таборах на строк від 4 до 20 років. Одночасно з цими актами продовжували діяти «Положення про військові злочини» і КК УСРР 1927 року з змінами та доповненнями.

Реформування військової юстиції, проведення широких амністій, скасування смертної кари та інші заходи, які були здійснені у післявоєнний період, мали значний вплив на роз-

виток радянського кримінального права, а отриманий досвід планувалося використовувати в процесі навчання офіцерських кадрів та розвитку юридичної науки.

У цей час під «військово-правовою нормою» розуміли правило поведінки військовослужбовця, встановлене Радянською державою для охорони інтересів її збройних сил. Військово-правові норми знайшли своє відображення в Конституції СРСР 1936 р., законах та інших нормативно-правових актах. Тоді ж у наукових колах СРСР здійснювалося обґрунтування ідеї самостійності такої галузі права як військово-право. Таку позицію займав, наприклад, професор В. Чхиквадзе, який пропонував до військового права включити норми військово-адміністративного права, військово-кримінального та військово-судового права [12, с. 25-35]. Професор мав мало однодумців, його роботи критикували, оскільки багато вчених (наприклад, В. Лопухов) вважали, навпаки, що виділення військово-кримінального права в окрему галузь недоцільне, оскільки воно є невід'ємною частиною кримінального права. Таким чином, обґрунтування ідеї самостійності військового права не знайшло широкої підтримки в тогочасній радянській науці.

У післявоєнний період в СРСР було продовжено роботу над проектом Кримінального кодексу СРСР, що мав передбачити більш суворі покарання за більшість військових злочинів, скоєних у воєнний час [11].

Суб'єктами військового злочину, окрім військовослужбовців і військовозобов'язаних за військові злочини, визнавалися: особи керівного складу Міністерства внутрішніх справ і Міністерства державної безпеки; особи оперативно-стройового і адміністративно-господарського складу міліції; особи, які знаходилися в народному ополченні і у винищувальних таборах; особи, які знаходилися в складі повітряної оборони; військовополонені ворожої армії; особи керівного і рядового складу воєнізованої охорони виправно-трудова таборів, колоній і наглядового складу тюрем Міністерства внутрішніх справ СРСР; особи, керівного і рядового складу воєнізованої охорони підприємств і воєнізованої пожежної охорони Міністерства внутрішніх справ СРСР [3, с. 493], а також особи керівного складу [1, с. 66].

У випадку, коли військові злочини вчинялися не військовослужбовцями, а іншими особами, то їх притягували до кримінальної відповідальності як співучасників військових злочинів.

Стосовно суб'єктивної сторони військового злочину, то варто наголосити, що вина військовослужбовця була основною ознакою у вчинених військових злочинах [4, с. 366]. Закон розрізняв дві форми вини: умисел і необережність. Так, наприклад, одні злочини вчинялися лише умисно (мародерство); інші – як умисно, так і з необережності (порушення правил вартової служби). Для суб'єктивної сторони характерною була наявність спеціальної мети, наприклад, відступ від наданих для бою розпоряджень з метою сприяння ворогові.

Незначні за своєю небезпекою посягання на порядок несення військової служби могли розглядатися, як дисциплінарні проступки, і на таких порушників накладалися дисциплінарні стягнення, передбачені Дисциплінарним статутом Збройних Сил СРСР.

До системи військових злочинів у повоєнний період відносилися: злочини проти загального військового обов'язку: ухилення від призову на військову службу; ухилення від призову по мобілізації; неприбуття в строк на навчальні збори, маневри і інші начальні заняття; порушення правил обліку військовозобов'язаних; відмова або ухилення від обов'язкової військової служби [10, с. 411]; злочини проти порядку підлеглості і військової честі; злочинне посягання на військово майно; порушення статутних правил вартової, конвойної і внутрішньої служби; військові посадові злочини; військові злочини, пов'язані з розголошенням військової таємниці; військові злочини, вчинені в районі воєнних дій; військові злочини, які порушують міжнародні конвенції [14, с. 450].

Зазначимо, що система покарань за військові злочини повоєнного періоду не зазнала змін, і була передбачена в Загальній частині кримінальних кодексів усіх союзних республік.

За КК УСРР 1927 р. до загальних кримінальних покарань відносилися: розстріл, позбавлення волі, поразка в правах, конфіскація майна і накладення обов'язків відшкодувати

завдані збитки. До спеціальних військових покарань належали позбавлення військового звання, утримання в дисциплінарних частинах у мирний час і утримання в штрафних частинах у воєнний час [14, с. 232-233].

Аналіз судової практики цього періоду уможливило висновок, що позбавлення волі було найбільш поширеним видом кримінального покарання, яке призначається воєнними трибуналами за військові злочини. Строки і види позбавлення волі були однаковими як для загальних, так і для військових злочинів. «Положення про військові злочини» також передбачало і конфіскацію майна засудженого як додаткову міру покарання. Конфіскація майна була закріплена у багатьох статтях Положення про військові злочини: 2, 7, 9, 10, 10-а, 12, 13, 20, 22, 24, 25, 27, 28.

До військовослужбовців, як і раніше, застосовувався такий вид покарання як обмеження в правах. При обмеженні у виборчих правах засуджений більше не міг залишатися на військовій службі, і його звільняли з армії. Іншим наслідком поразки у виборчих правах було позбавлення орденів, медалей і права на пенсію.

Слід зазначити, що спеціальні військові покарання не застосовувалися до співучасників військових злочинів, які не були військовослужбовцями.

За військові злочини законодавством передбачалося направлення засуджених до дисциплінарного батальйону. Це була особлива військова частина, служба в якій заміняла позбавлення волі. У дисциплінарний батальйон направляли військовослужбовців рядового і сержантського (старшинського) складу, засуджених до позбавлення волі на строк від 6 місяців до 2 років [13, с. 237]. Особи, які відбули покарання в дисциплінарному батальйоні, поновлювалися в правах та званнях і направлялися у відповідні військові частини для подальшого проходження військової служби на загальних підставах.

Висновки. Після закінчення Другої світової війни СРСР перебував у надзвичайно скрутному становищі. Розруха, голод, недостатнє забезпечення військовослужбовців та членів їх родин погіршували криміногенну ситуацію.

Разом з тим, з об'єктивних причин було припинено дію низки кримінально-правових норм воєнного часу. У цей період продовжували діяти постанова ЦВК СРСР «Положення про військові злочини» 1927 р. та КК УСРР 1927 р. зі змінами та доповненнями.

Список літератури:

1. Глухов Г. Внести ясность в ст. 193-17 УК / Г. Глухов // Социалистическая законность. – 1939. – № 8-9. – С. 66.
2. Київський процес : документи та матеріали / упор. Л. М. Абраменко. – К. : Либідь, 1995. – 208 с.
3. Меньшагин В. Д. Советское уголовное право / В. Д. Меньшагин, З. А. Вышинская. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 518 с.
4. Михлин А. С. Высшая мера наказания: История, современность, будущее / А. С. Михлин. – М. : Дело, 2000. – 176 с.
5. О порядке дальнейшего отбывания наказания подлежащих демобилизации лиц, отбывающих наказание в дисциплинарном батальоне : Постановление Пленума Верховного Суда СССР 12 июля 1946 года // Сборник военного законодательства / сост. : А. М. Мелентьев, В. В. Миронов ; под ред. Ф. Л. Петровского ; Главная военная прокуратура Вооруженных Сил СССР. – М. : [б.и.], 1947. – С. 262-263.
6. О порядке отбывания наказания военнослужащими рядового и сержантского (старшинского) состава, осужденными к лишению свободы на сроки до 2 лет : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 января 1946 года // Сборник военного законодательства / сост. : А. М. Мелентьев, В. В. Миронов ; под ред. Ф. Л. Петровского ; Главная военная прокуратура Вооруженных Сил СССР. – М. : [б.и.], 1947. – С. 261.
7. О прекращении применения санкций военного времени и отсрочки исполнения приговоров с направлением осужденных в действующую армию, а также о применении военными трибуналами процессуальных норм мирного времени : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 28 сентября 1945 года // Сборник военного законодательства / сост. : А. М. Мелентьев, В. В. Миронов ; под ред. Ф. Л. Петровского ; Главная военная прокуратура Вооруженных Сил СССР. – М. : [б.и.], 1947. – С. 259-260.
8. Об установлении перечня сведений, составляющих государственную тайну, разглашение которых карается по закону: Постановление Совета Министров СССР от 8 июня 1947 года // Известия Советов депутатов трудящихся СССР. – 1947. – 10 июня (№ 134). – С. 1.
9. Советские Вооруженные силы. Вопросы и ответы. Страницы истории / П. Н. Бобылев, В. П. Бокарев, С. В. Ливидский, М. Е. Монин. – М. : Политиздат, 1987. – 416 с.

10. Советское уголовное право. Часть Особенная / под общ. ред. А. А. Герцензона, З. А. Вышинской. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1951. – 450 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві Ф. 1. Кабінет Міністрів України. 1918-1995 рр. Оп. 7. Спр. 5641. Замечания и дополнения Совета Министров УССР по поводу проекта Уголовного кодекса СССР (1947 г.), 80 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві Ф. 1. Верховна Рада України. 1917-1999 рр. Оп. 2. Спр. 2790. Положение о воинских преступлениях (копия, проект) 1926 г., 97 арк.
13. Чхиквадзе В. Некоторые вопросы советского военного права / В. Чхиквадзе // Советское государство и право. – 1947. – № 8. – С. 25-35.
14. Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 452 с.

Стаття надійшла 14.09.2016 р.

В. А. Шершенкова, канд. юрид. наук, доцент
 Национальный университет «Одесская юридическая академия»
 Кафедра истории государства и права
 Фонтанская дорога, 23, Одесса, 65009, Украина

ОСОБЕННОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ВОЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

Резюме

В данной статье исследован один из этапов развития законодательства о военных преступлениях в советской Украине. Определены предпосылки и изменения, которые были внесены в законодательство о военных преступлениях. Проанализирована практика применения законодательства о военных преступлениях в первые послевоенные годы.

Ключевые слова: преступление, военное преступление, уголовное право, послевоенные годы, советская Украина.

V. A. Shershenkova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
 National University «Odessa Law Academy»
 the Department of History of State and Law
 Fontanska doroga, 23, Odessa, 65009, Ukraine

FEATURES OF LEGISLATION WAR CRIMES IN THE SOVIET UKRAINE IN THE EARLY POSTWAR YEARS

Summary

This article explores one of the stages of development of legislation on war crimes in Soviet Ukraine. Preconditions and changes were made to the legislation on war crimes. Analyzed the practice of law for war crimes in the early postwar years.

Key words: crime, war crime, criminal law, postwar years, Soviet Ukraine.